

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΑΓΟΡΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΣΤΙΣ ΧΩΡΕΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΤΗ ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ '90: ΜΙΑ ΑΜΦΙΔΡΟΜΗ ΣΧΕΣΗ

Μιχάλης Χλέτσος

1. Εισαγωγή

Η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας, η κρίση του φορντικού μοντέλου, η ίδια η ευρωπαϊκή ενοποίηση και η άνοδος του οικονομικού και πολιτικού νεοφιλελευθερισμού οδήγησαν αφενός μεν στην αμφισβήτηση του κράτους-πρόνοιας και της κοινωνικής πολιτικής όπως αυτή εφαρμόστηκε τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, αφετέρου στην αναζήτηση νέου μοντέλου οργάνωσης τόσο της παραγωγικής διαδικασίας όσο και της ίδιας της κοινωνίας.

Η αναδιάρθρωση η οποία παρατηρήθηκε στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν αφορούσε τελικά μόνο την παραγωγική δομή (νέες τεχνολογίες, νέος τρόπος οργάνωσης των επιχειρήσεων και της εργασίας) αλλά και την αγορά εργασίας και την ίδια την κοινωνική δομή.

Η αναδιάρθρωση της παραγωγικής διαδικασίας στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, σε συνδυασμό με άλλους οικονομικούς, ιδεολογικούς και κοινωνικοπολιτικούς παράγοντες προκάλεσαν την αύξηση της ανεργίας (ή τουλάχιστον δεν κατόρθωσαν να τη μειώσουν) και τη διόγκωση των οικονομικών και κοινωνικών ανισοτήτων. Η φτώχεια αυξήθηκε, τόσο σε απόλυτους όσο και σε σχετικούς όρους, ενώ παράλληλα νέες ομάδες του πληθυσμού οδηγούνται στον κοινωνικό αποκλεισμό.

Οι προτεινόμενες σήμερα πολιτικές αφορούν κατά κύριο λόγο την ελαστικοποίηση της αγοράς εργασίας (δηλαδή την επίτευξη μεγαλύτερης ευελιξίας), την υιοθέτηση περισσότερο ενεργητικών και όχι παθητικών πολιτικών, τη μείωση της κοινωνικής προστασίας και γενικότερα τον επαναπροσανατολισμό της κοινωνικής πολιτικής προς συγκεκριμένες ομάδες - στόχους και όχι προς όλο τον πληθυσμό. Κατά συνέπεια, διαμορφώνεται σήμερα ένας νέος τρόπος οργάνωσης όχι μόνο της παραγωγικής αλλά και της ίδιας της κοινωνικής δομής. Ταυτόχρονα η διόγκωση του ποσοστού των ατόμων που ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας και η αύξηση των κοινωνικά αποκλεισμένων απαιτεί τον επανα-

προσδιορισμό της κοινωνικής πολιτικής λαμβάνοντας υπόψη όλα τα νέα οικονομικά, κοινωνικά, πολιτικά, δημογραφικά και τεχνολογικά δεδομένα.

Ο σκοπός αυτής της εισήγησης έγκειται στην ανάλυση της σχέσης ανάμεσα στην κοινωνική πολιτική και στις συντελούμενες μεταβολές στην αγορά εργασίας. Βασική υπόθεση αυτής της εργασίας είναι ότι η κοινωνική πολιτική και ειδικότερα το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης δομήθηκε στη βάση κάποιων συγκεκριμένων χαρακτηριστικών (πλήρης απασχόληση οκτώ ωρών, φορντικός τρόπος καθορισμού του μισθού, κ.α) σε μία δεδομένη χρονική περίοδο. Κατά συνέπεια υπάρχει μία αναντιστοιχία ανάμεσα στις νέες κοινωνικές ανάγκες και την εφαρμοζόμενη κοινωνική πολιτική. Ειδικότερα, η εμφάνιση των νέων μορφών απασχόλησης θέτουν έντονα το ζήτημα του επαναπροσδιορισμού των στόχων και της ίδιας της δομής της κοινωνικής ασφάλισης. Ως εκ τούτου, αντίθετα απ' ό,τι επιχειρείται σήμερα, η κοινωνική ασφάλιση και γενικότερα η κοινωνική πολιτική πρέπει να αναλύονται στη βάση της εργασίας και όχι μεμονωμένα και αποκομμένα από την εργασία.

Τα κύρια ερωτήματα που τίθενται και θα προσπαθήσω ν' απαντήσω στα πλαίσια αυτής της εισήγησης είναι κυρίως δύο: α) η παρατηρούμενη πολυδιάσπαση της εργασίας κάτω από τις συγκεκριμένες δομές του συστήματος κοινωνικής προστασίας διογκώνει τις οικονομικές και κοινωνικές ανισότητες και αυξάνει το ποσοστό των φτωχών και των κοινωνικά αποκλεισμένων, β) λαμβάνοντας υπόψη όλες αυτές τις συντελούμενες αλλαγές στο οικονομικό και κοινωνικό σχηματισμό, ποιά πρέπει να είναι η δομή και οι στόχοι του συστήματος κοινωνικής προστασίας, ώστε να αντιμετωπιστούν αποτελεσματικά τα οξυμμένα κοινωνικά προβλήματα.

Από μεθοδολογικής πλευράς η εισήγηση αποτελείται από δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος αναλύονται οι τάσεις και οι εξελίξεις στο σύστημα κοινωνικής προστασίας και κοινωνικής ασφάλισης στις χώρες μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και πώς αυτές επηρεάζουν και επηρεάζονται από τις αλλαγές στην αγορά εργασίας. Στο δεύτερο μέρος επιχειρείται να προσδιοριστεί η δομή που πρέπει να έχει το σύστημα κοινωνικής προστασίας και κοινωνικής ασφάλισης, ώστε να ανταποκρίνεται αποτελεσματικά στις νέες κοινωνικές ανάγκες.

Στο πρώτο μέρος της εισήγησης αναλύεται καταρχήν η έννοια και η δομή της κοινωνικής προστασίας και της κοινωνικής ασφάλισης όπως αυτή δομήθηκε την περίοδο της ανάπτυξης του κράτους-πρόνοιας. Στη συνέχεια θα προσπαθήσω να επεξηγήσω τις συντελούμενες αλλαγές στην αγορά εργασίας (ανεργία, νέες εργασιακές σχέσεις, κλπ) και πώς αυτές επηρέασαν το σύστημα της κοινωνικής προστασίας και κοινωνικής ασφάλισης. Στη τρίτη ενότητα του πρώτου μέρους καταγράφονται οι εξελίξεις στο σύστημα της κοινωνικής προστασίας και κοινω-

νικής ασφάλισης στις χώρες-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης με ιδιαίτερη έμφαση στην Ελλάδα.

Στο δεύτερο μέρος της εισήγησης αναλύεται η δομή που πρέπει να έχει το σύστημα κοινωνικής προστασίας, ώστε ν' ανταποκριθεί στις αλλαγές στην αγορά εργασίας και να αντιμετωπίσει τα νέα κοινωνικά προβλήματα επικεντρώνοντας το ενδιαφέρον σε δύο κύρια σημεία: την ύπαρξη ενός ελάχιστου επιπέδου κοινωνικής προστασίας και τη δομή του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης. Ο προσδιορισμός αυτής της δομής θα πρέπει να λάβει υπόψη του την ευρωπαϊκή ενοποίηση θέτοντας ένα καίριο προβληματισμό. Θέλουμε εθνικά συστήματα κοινωνικής προστασίας στις χώρες-μέλη της Ε.Ε. ή ευρωπαϊκό σύστημα κοινωνικής προστασίας;

2. Η έννοια και η δομή της κοινωνικής προστασίας και της κοινωνικής ασφάλισης την περίοδο ανάπτυξης του κράτους-πρόνοιας.

Το σύστημα κοινωνικής προστασίας αναπτύχθηκε στη βάση συγκεκριμένων χαρακτηριστικών σε μία δεδομένη χρονική περίοδο όπου η μισθωτή εργασία αποτελούσε το νέο τρόπο εξαγωγής του πλεονάσματος. Κατά συνέπεια, υπάρχει μία αντιστοιχία στη συγκεκριμένη μορφή της μισθωτής σχέσης και του συστήματος κοινωνικής προστασίας-κοινωνικής πολιτικής. Η ίδια η μισθωτή σχέση επηρεάζεται από το κοινωνικο-οικονομικό περιβάλλον, με αποτέλεσμα σε διαφορετικά κοινωνικο-οικονομικά δεδομένα να υπάρχει και διαφορετικός τύπος μισθωτής σχέσης¹.

Η κατανόηση της διαδικασίας διαμόρφωσης και ανάπτυξης συστήματος κοινωνικής προστασίας προϋποθέτει τη διάκριση ανάμεσα στον παραγωγικό και αναπαραγωγικό τομέα.

Ο διαχωρισμός της παραγωγής από την αναπαραγωγή στα πλαίσια του καπιταλιστικού συστήματος αποτελεί την απαραίτητη προϋπόθεση για την επέκταση της μισθωτής εργασίας και των μισθωτών ως συγκεκριμένου τρόπου ένταξης των ατόμων στο χώρο της εργασίας στα πλαίσια του καπιταλιστικού συστήματος. Η κατανόηση της σχέσης ανάμεσα στην παραγωγική και αναπαραγωγική σφαίρα απαιτεί την ανάλυση της έννοιας της μισθωτής σχέσης ως συνδυασμού κρίκου του οικονομικού με το μη οικονομικό χώρο.

Το οικονομικό είναι στενά συνδεδεμένο με την ανάπτυξη του καπιταλιστικού συστήματος. Ας το συγκεκριμενοποιήσω ακόμη περισσότερο. Ο καπιταλισμός αποτελούσε την απάντηση στα θεμελιώδη προβλήματα του 17ου και 18ου αιώνα, δηλαδή σ'ότι αφορά την ανάπτυξη των θεσμών και τη ρύθμιση του κοινωνικού (Rosanvallon 1979). Το υπό εκ πλήρωση σχέδιο από την ανάπτυξη του καπιταλι-

στικού συστήματος είναι η δημιουργία μίας κοινωνίας η οποία καταρχήν αναπαράγεται από την καπιταλιστική οικονομική δραστηριότητα. Η ιδεολογία της και ο οικονομικός της ορθολογισμός συναρθρώνονται στη βάση της αναζήτησης του ατομικού συμφέροντος, του ελεύθερου ατόμου, της γενίκευσης της αγοράς και της μισθωτής εργασίας. Ως εκ τούτου η καπιταλιστική οικονομία εμφανίζεται ως μία κοινωνική δραστηριότητα στα πλαίσια της οποίας η υλική παραγωγή υπάρχει ως παραγωγή αξιών στηριζόμενη στην εκμετάλλευση της εργατικής δύναμης και της ανάπτυξης των εμπορευμάτων-αξιών. Η παραγωγή δομημένη στη βάση του κεφαλαίου πραγματοποιείται μέσα στη διαδικασία της αξιοποίησης-συσώρευσης του κεφαλαίου. Σ'ότι αφορά το οικονομικό, μπορούμε να πούμε ότι ο τρόπος οργάνωσης του κοινωνικού δομείται στη βάση των εμπορευματικών σχέσεων. Το οικονομικό, δηλαδή οι κοινωνικές συνθήκες υλοποίησης της υλικής παραγωγής και των σχέσεων που δομούνται στα πλαίσια της έννοιας της μισθωτής εργασίας, χαρακτηρίζεται κυρίως από μία σχετική αυτονομία αυτής της δραστηριότητας απέναντι σε άλλες κοινωνικές πρακτικές, από την ανάπτυξη μιας γενικής διαδικασίας οργάνωσης η οποία στηρίζεται κυρίως από μία σχετική αυτονομία αυτής της δραστηριότητας απέναντι σ'άλλες κοινωνικές πρακτικές, αλλά και από την ανάπτυξη μιας γενικής διαδικασίας οργάνωσης η οποία στηρίζεται κυρίως σ'ένα ιδιόμορφο κοινωνικό καταναγκασμό πάνω στα άτομα-εργαζόμενους που πραγματοποιείται μέσα από τις κρατικές-θρησκευτικές μορφές (Drugman 1979).

Έχοντας ορίσει το οικονομικό, μπορούμε να ορίσουμε το μη οικονομικό. Ορίζουμε ως μη οικονομικό τον τρόπο οργάνωσης του κοινωνικού που είναι δομημένος πάνω σε μη εμπορευματικές σχέσεις. Θα πρέπει δε να επισημανθεί ότι το μη οικονομικό δεν ταυτίζεται με το πολιτικό το οποίο αποτελεί μία ειδική μορφή του μη οικονομικού.

Το οικονομικό είναι στενά συνδεδεμένο με το μη οικονομικό. Η καπιταλιστική κοινωνία είναι μία κοινωνία η οποία χαρακτηρίζεται από την ταυτόχρονη ύπαρξη των εμπορευματικών και μη εμπορευματικών σχέσεων. Οι τελευταίες δεν αποτελούν μόνο ιστορικά κατάλοιπα. Το σύνολο της αναπαραγωγής των εν δυνάμει εργαζομένων πραγματοποιείται έξω από τη διαδικασία της καπιταλιστικής παραγωγής και αυτές οι μη εμπορευματικές σχέσεις αναπτύσσονται παράλληλα με την ανάπτυξη της καπιταλιστικής κοινωνίας.

Το κράτος είναι αυτό που ουσιαστικά κατευθύνει το άτομο, κάτοχο της εργασιακής του δύναμης, από το χώρο της αναπαραγωγής στο χώρο της παραγωγής και τον εντάσσει στο καθεστώς της μισθωτής εργασίας. Ο ρόλος του κράτους έγκειται στη διασφάλιση και στην αναπαραγωγή τόσο της εμπορευματικής κοινωνικοποίησης, δημιουργώντας και αναπτύσσοντας την αγορά και τους οικονομικούς και κοινωνικούς εταίρους, όσο και με την αναπαραγωγή της πολιτικής κοι-

νωνικοποίησης που αναφέρεται αφενός μεν στην υλική επιβίωση αυτών των ατόμων όσο και στην υποταγή τους στους κατόχους κεφαλαίου.

Η ανάπτυξη της αγοράς σε συγκεκριμένες οικονομικές συνθήκες προσδιορίζει τη μορφή και τους τρόπους παρέμβασης του κράτους. Έτσι, την περίοδο συγκρότησης της καπιταλιστικής κοινωνίας, την περίοδο της αρχικής συσσώρευσης του κεφαλαίου, η κρατική παρέμβαση ήταν ιδιαίτερα έντονη. Στόχος της ήταν αφενός μεν η στήριξη του εμπορικού κεφαλαίου το οποίο ήταν ο πρόδρομος του βιομηχανικού και χρηματιστηριακού κεφαλαίου, αφετέρου η δημιουργία του μισθωτού πληθυσμού. Η μετατροπή των ελεύθερων μικρογεωργών σε μισθωτούς οι οποίοι θα προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στο αναδυόμενο βιομηχανικό κεφάλαιο ήταν ιδιαίτερα βίαιη. Η εμπορευματοποίηση του αγροτικού τομέα έχει ως συνέπεια την εκτόπιση μεγάλου αριθμού άμεσων παραγωγών από τη γη τους, που συρρέουν στις πόλεις και παραμένουν εκεί ως πλεόνασμα πληθυσμού. Η έξωση των αγροτών από τη γη τους γίνεται με τη μέθοδο της περιφράξης των γαιοκτησιών από τους γαιοκτήμονες στην Αγγλία και στις άλλες ευρωπαϊκές χώρες μετά το 16ο αιώνα με την ανοχή ή ακόμη και με την επέμβαση του κράτους. Το κράτος διαχειρίζεται άμεσα αυτό το πληθυσμιακό πλεόνασμα με διάφορα συστήματα άμεσης και αναγκαστικής εργασίας, όπως οι νόμοι για την αλητεία, τα αναμορφωτήρια, οι εκποτίσεις στις αποικίες κλπ. Στην Ισπανία, Γαλλία, Αγγλία, Γερμανία και σε άλλες χώρες τον 17ο αιώνα, το κράτος υποχρέωνε τον πληθυσμό να παρέχει αναγκαστική εργασία στα χειροτεχνικά εργαστήρια (Καράγιωργας 1981).

Όταν η αρχική συσσώρευση του κεφαλαίου και η δημιουργία του εργοστασιακού δυναμικού επιτυγχάνεται, ο ρόλος του κράτους εντοπίζεται πλέον στη δημιουργία των κατάλληλων συνθηκών για τη λειτουργία του ανταγωνισμού και της αγοράς. Η κρατική παρέμβαση του κράτους την περίοδο αυτή είναι κυρίως νομοθετική. Παράλληλα με την εξασφάλιση των συνθηκών για την καλλίτερη λειτουργία της αγοράς, το κράτος υιοθετεί μια σειρά μέτρων που έχουν ως στόχο την ομαλή αναπαραγωγή των ατόμων και της εργασιακής τους δύναμης. Συγκεκριμένα, οι εργοστασιακοί νόμοι (Factory Acts) επιβάλλουν ανώτατα όρια στη διάρκεια της εργάσιμης ημέρας στοχεύοντας τόσο στην άμβλυση των κοινωνικών συγκρούσεων όσο και στη διατήρηση και αύξηση του εργατικού δυναμικού. Με τους νόμους για τους φτωχούς (Poor Laws) το κράτος προσπαθεί να περιορίσει την κοινωνική αθλιότητα που προκαλούν οι αντιφάσεις του συστήματος (Polanyi 1946).

Από τα τέλη του 19ου αιώνα-αρχές του 20ου αιώνα, το κράτος παρεμβαίνει ολοένα και περισσότερο στην παραγωγική και αναπαραγωγική διαδικασία. Η παρέμβαση αυτή είναι είτε άμεση είτε έμμεση και η μορφή της έντονα διαφοροποιημένη σε σχέση με τη μορφή της κρατικής παρέμβασης τις προηγούμενες πε-

ριόδους. Την περίοδο αυτή, η μορφή επέμβασης του κράτους εκφράζει ένα συγκεκριμένο τρόπο οργάνωσης της κοινωνίας σε όλα τα επίπεδα (οικονομικό, ιδεολογικό, πολιτικό κ.α.) αποδεκτό από την πλειοψηφία των πολιτών. Οι σημαντικότερες λειτουργίες του κράτους την περίοδο αυτή είναι η εξασφάλιση των προϋποθέσεων τεχνολογικής αναδιοργάνωσης, η δημιουργία των γενικών υλικών όρων παραγωγής, η διαχείριση των οικονομικών κρίσεων και οι παρεμβάσεις στη σύγκρουση εργασίας - κεφαλαίου (Καράγιωργας 1981).

Το σύστημα κοινωνικής προστασίας - κοινωνικής ασφάλισης δεν αποτελεί απλό επακόλουθο της ανάπτυξης του κράτους-πρόνοιας αλλά συστατικό του μέρους. Αποτελεί μία νέα αντίληψη η οποία μορφώνεται στην έννοια του κράτους-πρόνοιας, για την αναπαραγωγή του ατόμου και τη σχέση ανάμεσα στο άτομο και την κοινωνία. Ειδικότερα η διεύρυνση του συγκεκριμένου τρόπου δημιουργίας της αλλά και εδραίωσής της αναδεικνύει το ρόλο που διαδραματίζει στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής.

Η αναζήτηση του τι είναι το κράτος-πρόνοιας και τι είναι το σύστημα κοινωνικής προστασίας, ως μία συνιστώσα του κράτους-πρόνοιας, οδήγησε πολλούς ερευνητές να αναζητήσουν την ιδιαίτερη μορφή που έλαβε το κράτος-πρόνοιας στις χώρες όπου αυτό αναπτύχθηκε.

Η ύπαρξη διαφορετικών μορφών κρατών-πρόνοιας στις διάφορες ευρωπαϊκές χώρες μπορεί να αιτιολογηθεί μόνο μέσα από την αιτιολόγηση του τρόπου γέννησης και ανάπτυξης του κράτους-πρόνοιας σε αυτές τις χώρες. Η πρώτη προσπάθεια έγινε από τον Titmuss (1958). Ο Titmuss (1974) στη βάση των διαφορετικών "ποιοτικών" χαρακτηριστικών διέκρινε τρία διαφορετικά μοντέλα κράτους-πρόνοιας: α) το υπολειμματικό β) το δημοκρατικό και γ) το θεσμικό-αναδιανεμητικό. Το κύριο κριτήριο κατάταξης των προαναφερόμενων μοντέλων ήταν ο ρόλος της αγοράς σε σχέση με τις πολιτικές πρόνοιας που προέρχονται από το κράτος. Στο πρώτο μοντέλο (υπολειμματικό) τον κύριο ρόλο τον διαδραματίζει η αγορά και η οικογένεια οι οποίες ικανοποιούν τις ανάγκες, ενώ το κράτος μέσα από την κοινωνική ασφάλιση δρα ως δίκτυ ασφαλείας στην περίπτωση αποδυνάμωσης των προαναφερόμενων μηχανισμών. Αυτό το μοντέλο συναντάται κυρίως στις ΗΠΑ.

Στο δεύτερο μοντέλο (βιομηχανικό) οι ανάγκες καλύπτονται με βάση την παραγωγικότητα, τα προσόντα και την επίδοση στην εργασία. Ο δε ρόλος της κοινωνικής ασφάλισης είναι συμπληρωματικός με το ρόλο της οικονομίας. Η Μ.Βρετανία παρουσιάζει στοιχεία αυτού του μοντέλου αλλά και στοιχεία του υπολειμματικού.

Τέλος, στόχος της κοινωνικής πολιτικής στα πλαίσια του τρίτου μοντέλου (θεσμικό-αναδιανεμητικό), που συναντάται κυρίως στις Σκανδιναβικές χώρες είναι η καθολική κάλυψη των αναγκών έξω από τους μηχανισμούς της αγοράς.

Η προσέγγιση του Titmuss (1958 και 1974) έδωσε αφορμή για νέες αναλύσεις για την ανάπτυξη του κράτους-πρόνοιας και τις διαφοροποιήσεις που αυτό παρουσίαζε από χώρα σε χώρα, από τις οποίες η κυριότερη είναι αυτή του Espring-Andersen (1985β, 1987β, 1990). Σύμφωνα με αυτόν τον ερευνητή διακρίνουμε τρία είδη κρατών-πρόνοιας. Ειδικότερα ο Espring-Andersen χρησιμοποιεί τον όρο προνοιακό καθεστώς (welfare regime) αντί τον όρο κράτος-πρόνοιας (welfare state). Σύμφωνα με τον Espring-Andersen (1990) τα κριτήρια για το χαρακτηρισμό ενός κράτους ως κράτους-πρόνοιας θα πρέπει να αναζητηθούν όχι μόνο στα δικαιώματα που αναγνωρίζει αλλά και στους τρόπους με τους οποίους η κρατική δραστηριότητα διαπλέκεται με το ρόλο της αγοράς και της οικογένειας στην κάλυψη των αναγκών (Στασινοπούλου 1996).

Ως προς τη σχέση με την αγορά, ένα σημαντικό κριτήριο είναι η έκταση και το επίπεδο της απο-εμπορευματοποίησης (de-commodification) βασικών αγαθών απαραίτητων για την κάλυψη θεμελιακών και αναγνωρισμένων αναγκών. Ένα άλλο κριτήριο είναι η σχέση της κοινωνίας με τους πολίτες της. Το μοντέλο της καθολικής κάλυψης προωθεί την ισότητα της κοινωνικής θέσης στη βάση της ιδιότητας του πολίτη (Στασινοπούλου 1996). Όλοι οι πολίτες ανεξαρτήτως ταξικής ή αγοραίας θέσης δικαιούνται τις ίδιες παροχές.

Σύμφωνα με την μεθοδολογία του Espring-Andersen (1990) διακρίνουμε τρεις τύπους προνοιακού καθεστώτος:

α) τα Φιλελεύθερα καθεστώτα τα οποία χαρακτηρίζονται από την κοινωνική αρωγή του ελέγχου εισοδήματος, μεταβιβάσεις και συστήματα κοινωνικής ασφάλισης περιορισμένης κλίμακας. Τα κλασικά παραδείγματα είναι οι ΗΠΑ, ο Καναδάς και η Αυστραλία.

β) το συντηρητικό μοντέλο το οποίο συνδέεται με τις σύγχρονες μορφές του κορπορατισμού. Κύριο μέλημα αυτού του μοντέλου είναι η διαφοροποίηση μεταξύ κοινωνικών ομάδων και η απονομή προνομίων μέσω διαφορετικών ρυθμίσεων, με κριτήρια την κοινωνική τάξη και την κοινωνική θέση. Κράτη στα οποία επικράτησε αυτό το μοντέλο ήταν μεταξύ των άλλων η Αυστρία, η Γαλλία, η Γερμανία και η Ιταλία.

γ) το τρίτο μοντέλο είναι το λεγόμενο "κοινωνικό-δημοκρατικό" στο οποίο η καθολική κάλυψη και η απο-εμπορευματοποίηση ελεγκτείται και στα μεσαία στρώματα. Με αυτό τον τρόπο επιδιώκεται διευρυμένη απο-εμπορευματοποίηση μαζί με τη δυνατότητα εξατομίκευσης των παροχών στα επιθυμητά από τους πολίτες επίπεδα. Το μοντέλο αυτό το συναντάμε κυρίως στα Σκανδιναβικά κράτη.

Η τυπολογία των κρατών-πρόνοιας στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν συμπεριλάμβανε καθόλου τις Νότιες χώρες της Ε.Ε. (Ισπανία, Ιταλία, Πορτογαλία και Ελλάδα). Τον τελευταίο καιρό αρκετοί ερευνητές πρόσθεσαν νέα στοιχεία στο χαρακτηρισμό των διαφόρων τύπων κράτους-πρόνοιας, ιδιαίτε-

ρα αυτών των Νότιων χωρών, όπως ο ρόλος του καθολικισμού, της παραδοσιακής οικογένειας και της κοινωνικής αλληλεγγύης στο σύστημα κοινωνικής προστασίας (Castles 1994, 1995; Gough 1996; Van Kersbergen 1995). Έτσι άρχισε να καλλιεργείται η άποψη περί ενός τέταρτου μοντέλου, του "νότιου μοντέλου" κράτους-πρόνοιας (Ferrera 1996α και 1996β). Σύμφωνα με τον Ferrera (1996α και 1996β) περιλαμβάνει στοιχεία και από το μοντέλο του Bismarck (ιδιαίτερα σε ότι αφορά στον τομέα της κοινωνικής ασφάλισης και κοινωνικής προστασίας) και στοιχεία από το μοντέλο του Beveridge (σε ότι αφορά στον τομέα της υγείας). Ειδικότερα το κράτος-πρόνοιας στις Νότιες χώρες της Ε.Ε. διαφοροποιείται από τα αντίστοιχα κράτη-πρόνοιας των Βόρειων ευρωπαϊκών χωρών στα ακόλουθα σημεία:

α) ο υψηλός βαθμός μεταβιβαστικών πληρωμών, όπως στις χώρες όπου συναντάται το μοντέλο του Bismarck, σε συνδυασμό με τη δυαδικότητα του συστήματος σε ότι αφορά στην κοινωνική προστασία και την ανυπαρξία εθνικής πολιτικής ελάχιστου εισοδήματος για τη στήριξη ατόμων και οικογενειών με ανεπαρκή χρηματικά εισοδήματα.

β) τον ανισομερή καταμερισμό της κοινωνικής προστασίας απέναντι σε συγκεκριμένους κινδύνους

γ) την ύπαρξη χαρακτηριστικών του μοντέλου του Beveridge στον τομέα της υγείας

δ) η παροχή χαμηλού ποσοστού κοινωνικών υπηρεσιών ευημερίας σε συνδυασμό με την ανάμιξη κρατικών και μη κρατικών θεσμών στην παροχή κοινωνικών υπηρεσιών.

ε) στο συγκεκριμένο τρόπο λειτουργίας του κράτους σε αυτές τις χώρες όπου αναδεικνύεται κάποια μορφή έντονου πελατειακού χαρακτήρα

στ) τη χαμηλή αποδοτικότητα των παρεχόμενων κοινωνικών υπηρεσιών

ζ) ο τρόπος χρηματοδότησης του κράτους-πρόνοιας που σχετίζεται άμεσα με τον άνισο και άδικο καταμερισμό του φορολογικού βάρους στις διάφορες επαγγελματικές και κοινωνικές ομάδες.

Όλα αυτά τα κοινά χαρακτηριστικά που συναντά κανείς στο κράτος-πρόνοιας στις Νότιες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης συνηγορούν υπέρ της ύπαρξης ενός τέταρτου, "Νότιου" μοντέλου κράτους-πρόνοιας.

Η ανάλυση των διαφόρων προνοιακών καθεστώτων ερμηνεύει το σχηματισμό ή μη σχηματισμό των δικαιωμάτων του πολιτικού πάνω στο μη οικονομικό (Lautier 1995). Εξηγεί κατά ένα μέρος την υποταγή του μισθωτού μέσα στην οικονομική σφαίρα μέσα από τη διαλεκτική σχέση της εμπορευματοποίησης/αποεμπορευματοποίησης καθώς επίσης και την επιβολή του πολιτικού στο μη οικονομικό.

3. Αγορά εργασίας και σύστημα Κοινωνικής προστασίας

Η κρίση του φορντικού καθεστώτος συσσώρευσης επηρέασε αρνητικά το σύστημα κοινωνικής προστασίας, με δύο τρόπους. *Πρώτον*, η μείωση της παραγωγικότητας, ιδιαίτερα του τομέα παραγωγής κεφαλαιουχικών αγαθών, και κατά συνέπεια η μείωση του ρυθμού αύξησης του προϊόντος, επηρέασε σε σημαντικό βαθμό τα έσοδα του συστήματος κοινωνικής προστασίας. Η μείωση της παραγωγικότητας, με δεδομένο το κόστος εργασίας, οδήγησε σε αύξηση του κατά μονάδα κόστους παραγωγής και κατά συνέπεια, σε μείωση των επενδύσεων και μείωση του ρυθμού αύξησης του προϊόντος. Όμως, στη δεκαετία ανάπτυξης του κράτους-πρόνοιας, οι υψηλοί ρυθμοί οικονομικής μεγέθυνσης ήταν εκείνοι οι οποίοι υποβοήθησαν την αύξηση των δαπανών του κράτους-πρόνοιας και κατ'επέκταση της κοινωνικής ασφάλισης και της κοινωνικής πολιτικής. Από την στιγμή όμως που το προϊόν μειώνεται, τα έσοδα του συστήματος κοινωνικής προστασίας τείνουν να περιοριστούν, εφόσον αυτά συνδέονται με την οικονομική συγκυρία (αριθμός απασχολούμενων) και με την κρατική συμμετοχή (η οποία συνδέεται με το ποσοστό αύξησης του προϊόντος). *Δεύτερον*, η μείωση της παραγωγικότητας και του ρυθμού αύξησης του προϊόντος, οδήγησε στην αύξηση της ανεργίας και κατά συνέπεια στην αύξηση των δαπανών του συστήματος κοινωνικής προστασίας για την αναπαραγωγή των ανέργων.

Οι σημερινές οικονομικές συνθήκες στη χώρα μας και στις υπόλοιπες χώρες της Ε.Ε., δεν προδιαγράφουν αισιόδοξο μέλλον. Οι ρυθμοί οικονομικής μεγέθυνσης ακόμη και εάν αυξηθούν, δεν αναμένεται να υπερβούν το 3-4%, το οποίο είναι σημαντικά χαμηλότερο από τους αντίστοιχους ρυθμούς οικονομικής μεγέθυνσης της μεταπολεμικής περιόδου, ενώ η ανεργία θα συνεχίσει να αυξάνεται.

Ένα άλλο σημείο που χαρακτηρίζει τη σημερινή οικονομική κατάσταση είναι η ανάπτυξη του χρηματοπιστωτικού τομέα. Ένα σημαντικό ποσοστό των κερδών δεν επενδύεται στον παραγωγικό τομέα, με αποτέλεσμα να μην δημιουργούνται θέσεις απασχόλησης, με αποτέλεσμα να επιβαρύνονται τόσο τα έσοδα όσο και οι δαπάνες του συστήματος κοινωνικής προστασίας.

Οι λύσεις οι οποίες προωθούνται σήμερα για τη διέξοδο από την κρίση, συνίστανται σε περιοριστικές οικονομικές πολιτικές (Vergopoulos 1989 1993/94, Pelagidis 1993 και Πελαγίδης 1993) καθώς και στη μείωση του εργατικού κόστους με μείωση του μη μισθολογικού κόστους. Κατά συνέπεια, η εφαρμοζόμενη οικονομική πολιτική επηρεάζει αρνητικά την κοινωνική ασφάλιση και την κοινωνική πολιτική.

Το νέο καθεστώς συσσώρευσης, μοντέλο της ευέλικτης εξειδίκευσης² (Λυμπεράκη 1991, 1992, Sabel and Zeitlin 1985, Sable 1986, 1989) ή ευέλικτα συστήματα παραγωγής (Scott 1988) ή μεταφορντισμός (Jessop 1988), επιδρά στην

κοινωνική ασφάλιση θετικά αλλά και αρνητικά. Η θετική επίπτωση αφορά στην δυνατότητα των νέων μηχανών (υπολογιστοποιημένες μηχανές και μηχανές πολλαπλών χρήσεων) να παράγουν με την ίδια ποσότητα εργασίας (ή ακόμη και με μικρότερη ποσότητα εργασίας) πολλαπλάσια προστιθέμενη αξία σε σχέση με το παρελθόν. Η αύξηση της παραγωγικότητας λόγω της χρήσης αυτών των μηχανών μπορεί: **α.** να οδηγήσει στη μείωση του κατά μονάδα κόστους και κατά συνέπεια στην αύξηση των επενδύσεων και **β.** να χρηματοδοτήσει την κοινωνική ασφάλιση. Η αρνητική επίδραση του νέου καθεστώτος συσσώρευσης στην κοινωνική ασφάλιση αφορά: **α.** την αύξηση της τεχνολογικής ανεργίας **β.** την διχοτόμηση της αγοράς εργασίας (Ben F 1993) και **γ.** τη ρήξη της μισθωτής εργασίας και της πλήρους απασχόλησης, με την εισαγωγή, είτε της μισθωτής εργασίας δύο ταχυτήτων (στο κεντρικό τμήμα της επιχείρησης απασχολείται μικρός αριθμός εργαζομένων με σταθερούς και υψηλούς μισθούς, σε οκτάωρη βάση, απολαμβάνοντας τις παροχές της κοινωνικής ασφάλισης, επιδόματα κ.α και στα περιφερειακά τμήματα, απασχολούνται εργαζόμενοι με μερική απασχόληση, με χαμηλούς μισθούς και με μειωμένες παροχές κοινωνικής ασφάλισης εάν βέβαια είναι ασφαλισμένοι), είτε του θεσμού της υπεργολαβίας, όπου αναπτύσσεται η μη μισθωτή εργασία, η απασχόληση με το κομμάτι και η "παράνομη" εργασία. Βέβαια, οι συνέπειες για τους εργαζόμενους είναι προφανείς και καθοριστικές, δεδομένου ότι η φτώχεια πλέον δεν θα συμπίπτει με την έλλειψη εργασίας, αλλά με την ύπαρξη της μερικής απασχόλησης. Κατά συνέπεια, στις κοινωνίες δημιουργούνται οι προϋποθέσεις ύπαρξης όχι μόνο ανέργων-φτωχών αλλά και εργαζομένων-φτωχών, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για την κοινωνική και οικονομική συνοχή.

Σ' ό,τι αφορά την περίπτωση της Ελλάδας, δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι επικρατεί το μοντέλο της ευέλικτης εξειδίκευσης, παρ'όλο που ορισμένα από τα χαρακτηριστικά του (χρήση υπολογιστοποιημένων μηχανών και μηχανών πολλαπλών χρήσεων καθώς και η υπεργολαβία) παρατηρούνται σε ένα ολοένα και μεγαλύτερο αριθμό επιχειρήσεων. Εντούτοις, ένας σημαντικός αριθμός μεταποιητικών μονάδων δεν έχει εκσυγχρονιστεί τεχνολογικά και στηρίζεται κυρίως στην προσπάθεια, από την οικονομική πολιτική, μείωσης του εργατικού κόστους, με τη μείωση του μη μισθολογικού εισοδήματος και του κόστους κοινωνικής ασφάλισης για τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας.

Είναι γνωστό ότι η επιβολή του νέου καθεστώτος συσσώρευσης, συνοδεύεται και από τη μικροοικονομική ρύθμιση των εξελίξεων, σε αντίθεση με τη μακροοικονομική ρύθμιση (κεϋνσιανή) η οποία εφαρμοζόταν στο φορντικό μοντέλο, με αποτέλεσμα οι όροι εφαρμογής του να περιθωριοποιούν την εργασία παρόλες τις δυνατότητες αναβάθμισής της, εξαιτίας της χρήσης των νέων τεχνολογιών. Στα πλαίσια της περιθωριοποίησης του ρόλου της εργασίας και εξαιτίας των

προβλημάτων που προκαλούνται από τις νέες μορφές απασχόλησης, διαφοροποιείται το εργασιακό υπόβαθρο της κοινωνικής ασφάλισης με αποτέλεσμα να υποστηρίζονται εναλλακτικοί τρόποι οργάνωσης της, μεταξύ των οποίων και η υποκατάσταση της από την ιδιωτική κερδοσκοπική ασφάλιση. Κατά συνέπεια, οι εξελίξεις που συντελούνται στο καθεστώς συσσώρευσης αποτελούν το υπόβαθρο των εξελίξεων στην κοινωνική ασφάλιση και την κοινωνική πολιτική, η αναμόρφωση της οποίας προϋποθέτει: α. την ανάπτυξη του συστήματος κοινωνικών ασφαλίσεων εντός των τοιχών της κοινωνικής οργάνωσης, β. την εξασφάλιση των προϋποθέσεων πλήρους ικανοποίησης των κοινωνικο-ασφαλιστικών αναγκών του πληθυσμού και γ. την ένταξη, από ασφαλιστική άποψη, των χαρακτηριστικών του νέου καθεστώτος συσσώρευσης στο σύστημα κοινωνικών ασφαλίσεων.

IV. Τάσεις και εξελίξεις στο σύστημα κοινωνικής προστασίας και κοινωνικής ασφάλισης στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης³.

Η κρίση του κράτους-πρόνοιας σήμερα ενισχύεται και από τη δυσλειτουργία της αγοράς εργασίας αλλά και της οικογένειας να αποκαταστήσουν τις ισορροπίες και να προσφέρουν επαρκή κάλυψη αυτών που την έχουν ανάγκη (Esping-Andersen 1997). Η μεταστροφή του κράτους-πρόνοιας προς άλλες μορφές παρέμβασης αναζητώντας νέες σχέσεις με την αγορά και την οικογένεια (Στασινοπούλου 1996) είναι το χαρακτηριστικό της σημερινής εποχής. Η τάση που επικρατεί στις χώρες όπου αναπτύχθηκε το κράτος-πρόνοιας, έστω και αν αυτό πήρε διαφορετική μορφή, είναι ο περιορισμός της έκτασης των παραδοσιακών προνοιακών παροχών υποκαθιστώντας τις κατά ένα μέρος είτε από τις παροχές μέσω της αγοράς είτε μέσα από ενεργητικότερες μορφές προνοιακής παρέμβασης με στόχο την απεξάρτηση αυτών των ατόμων από την κρατική-κοινωνική πολιτική (Haverman 1997).

Αυτό που χαρακτηρίζει τα συστήματα κοινωνικής προστασίας στην Ένωση είναι η έντονη διαφοροποίησή τους. Μία από τις πλευρές της διαφοροποίησης είναι το κατά πόσο το δικαίωμα για κοινωνική στήριξη αποκτάται μέσω της εισφοράς σε ένα πρόγραμμα κοινωνικής ασφάλισης, που συνήθως βασίζεται σε μία εργασιακή σχέση με παροχές συνδεδεμένες με εισφορές ή με την ιδιότητα του πολίτη που απλώς ανήκει στην κατηγορία αυτών που έχουν ανάγκη στήριξης. Ο πρώτος τύπος κοινωνικής προστασίας, γνωστός ως τύπος "Μπίσμαρκ", επικρατεί στις χώρες της Ηπειρωτικής Ευρώπης, ενώ ο δεύτερος γνωστός ως τύπος "Μπέβεριτζ" επικρατεί στο Ηνωμένο Βασίλειο, την Ιρλανδία και προπαντός τις Σκανδιναβικές χώρες.

Εκτός όμως των αλλαγών που παρατηρούνται στον τρόπο και στη φύση της κρα-τικής παρέμβασης στο χώρο της κοινωνικής προστασίας, παρατηρούνται και μία σειρά άλλες αλλαγές που σχετίζονται κατά κύριο λόγο με τη δημοσιονομική πλευρά των παρεχόμενων παροχών.

Η πλειοψηφία των μέτρων τα οποία έχουν ληφθεί τον τελευταίο καιρό και ό-σα πρόκειται να ληφθούν τον αμέσως επόμενο καιρό στην Ευρωπαϊκή Ένωση α-φορά αλλαγές στον τομέα των συντάξεων και στη χρηματοδότηση του συστήμα-τος κοινωνικής προστασίας. Ο ακόλουθος πίνακας δείχνει την κατανομή των τρε-χουσών δαπανών κοινωνικής προστασίας ως ποσοστό του ΑΕΠ κατά λει-τουργία το έτος 1993.

Πίνακας 1

Δαπάνες Κοινωνικής Προστ.	B	DK	D	GR	E	F	IRL
Γήρατος + επιζώντων	11.9	11.0	12.1	10.2	9.4	12.7	5.7
Ασθενείας	6.0	6.1	8.0	2.3	5.9	7.7	6.1
Αναπηρίας, ανικανότητας κ.α	2.9	3.0	3.5	1.5	2.3	2.2	1.5
Ανεργίας	2.6	4.1	2.0	0.5	4.8	2.0	3.0
Ευρέσεως εργασίας, κ.α	0.4	2.0	0.8	0.0	0.1	0.4	0.5
Στεγαστικά	0.0	0.8	0.2	0.1	0.1	0.9	0.6
Οικογενειακά	1.9	3.3	2.2	0.1	0.2	2.4	2.2
Μητρότητας	0.2	0.5	0.2	0.1	0.2	0.4	0.4
Άλλα	0.4	1.5	0.0	0.6	0.2	0.4	0.4
Διοίκηση	1.3	0.9	1.3	0.8	0.8	1.7	1.0
Σύνολο	27.6	33.2	30.3	16.3	24.0	30.9	21.4
	I	L	NL	P	UK	E12	SF
Γήρατος + επιζώντων	15.4	11.2	11.9	7.0	10.8	11.9	11.4
Ασθενείας	5.4	5.9	7.1	5.3	5.1	6.5	7.4
Αναπηρίας, ανικανότητας κ.α	2.2	3.5	7.2	2.4	3.1	2.4	5.4
Ανεργίας	0.5	0.2	2.9	0.8	1.6	1.9	3.3
Ευρέσεως εργασίας, κ.α	0.0	0.0	0.0	0.3	0.3	0.3	1.4
Στεγαστικά	0.0	0.1	0.3	0.0	1.8	0.5	0.4
Οικογενειακά	0.8	2.7	1.6	0.8	2.6	1.8	3.5
Μητρότητας	0.1	0.4	0.2	0.1	0.3	0.3	0.8
Άλλα	0.0	0.0	0.9	0.5	0.4	1.1	0.7
Διοίκηση	1.3	0.9	1.5	0.9	1.1	1.3	1.0
Σύνολο	25.8	24.9	33.6	18.3	27.3	28.5	35.4

Πηγή: Η κοινωνική προστασία στην Ευρώπη, Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 1995

Αν και η διάρθρωση των δαπανών κοινωνικής προστασίας, με την έννοια των ποσών που διατίθενται για τις διάφορες λειτουργίες, διαφέρει από χώρα σε χώρα της Ε.Ε, σε πολλές από τις ανεπτυγμένες χώρες του Βορρά παρουσιάζει αρκετά κοινά σημεία. Με μοναδική εξαίρεση την Ιρλανδία, σε όλα τα κράτη μέλη το μεγαλύτερο μέρος της δαπάνης διατίθεται για τις συντάξεις γήρατος. Συνολικά στην Ε.Ε οι συντάξεις αυτές αντιπροσωπεύουν περίπου το 45% της συνολικής δαπάνης κατά το 1993, αν και στην Ελλάδα και την Ιταλία το ποσοστό τους ανήλθε σε 60% του συνόλου. Πέραν της Ιρλανδίας, μόνο στις Κάτω Χώρες και τη Δανία σημειώθηκε ποσοστό χαμηλότερο του 40%.

Οι παροχές ιατρικής περίθαλψης και ασθενοείας είναι το δεύτερο σε μέγεθος στοιχείο και αναλογούν για το περίπου 25% του μέσου όρου των κοινωνικών δαπανών στην Ένωση το 1993. Το ποσοστό ποικίλλει από 30% στην Ιρλανδία και την Πορτογαλία μέχρι κάτω του 20% στη Δανία και το Ην. Βασίλειο και κάτω του 15% στην Ελλάδα. Τα επιδόματα αναπηρίας και ανικανότητας και εργατικών ατυχημάτων αποτελούν την τρίτη σε μέγεθος κατηγορία, στην οποία οφείλεται το 9% του συνόλου των δαπανών της Ένωσης. Σ' αυτήν την περίπτωση όμως, παρουσιάζεται μεγαλύτερη διαφοροποίηση απ' ό,τι στις δύο προηγούμενες κατηγορίες δαπανών, με ποσοστό που υπερβαίνει το 22% επί του συνόλου στις Κάτω Χώρες, ενώ στη Γαλλία και την Ιρλανδία είναι μόνο της τάξεως του 7.5%. Σε σχέση με το ΑΕΠ, η κλίμακα της δαπάνης στις Κάτω Χώρες είναι ακόμη περισσότερο εντυπωσιακή, εφόσον υπερβαίνει το 7% συγκριτικά με το μέσο όρο της Ένωσης που είναι 2.5% και με ποσοστό μόλις 1.5% στην Ιρλανδία και στην Ελλάδα.

Τα επιδόματα ανεργίας αποτελούν την τέταρτη σε μέγεθος κατηγορία στην οποία οφείλεται το 7% της συνολικής δαπάνης της Ε.Ε. Τα οικογενειακά επιδόματα που αποτελούν την πέμπτη σε μέγεθος κατηγορία δαπανών, παρουσιάζουν εξίσου μεγάλη διαφοροποίηση μεταξύ των κρατών-μελών της Ε.Ε. Κατά μέσον όρο, το 1993 κάλυπταν το 6.5% των συνολικών δαπανών κοινωνικής προστασίας, αλλά το 10% στη Δανία, την Ιρλανδία, το Λουξεμβούργο και το Ην.Βασίλειο και μόνο το 1% ή και ολιγότερο στην Ισπανία και την Ελλάδα. Αυτή η διαφορά οφείλεται σε κάποιο βαθμό στον τρόπο καταβολής των παροχών (απευθείας από τους εργοδότες στην Ελλάδα) και στο εύρος των φορολογικών εκπτώσεων και απαλλαγών που εξυπηρετούν τον ίδιο βασικό σκοπό.

Τα επιδόματα μητρότητας παρουσιάζουν λιγότερες διαφορές στα κράτη μέλη αν και η αντίστοιχη δαπάνη ήταν σημαντικά μεγαλύτερη στη Δανία από οπουδήποτε αλλού στην Ε.Ε. Σ' ό,τι δε αφορά τις υπόλοιπες κατηγορίες, παρατηρούνται σημαντικές διαφοροποιήσεις στα επιδόματα στέγης, που εκφράζουν εν μέρει τον τρόπο στήριξης των ατόμων στα οποία χορηγείται ενίσχυση του εισοδήμα-

τος. Στο Ην. Βασίλειο ιδιαίτερα, οι παροχές στον τομέα της στέγης είναι πολύ μεγαλύτερες απ' ό,τι σε άλλες χώρες της Ε.Ε και αντισταθμίζουν σε σημαντικό βαθμό τις χαμηλές αποζημιώσεις που καταβάλλονται δικαιωματικά ως επιδόματα ανεργίας ή ως βασικές συντάξεις.

Σε ότι αφορά τις συντάξεις παρατηρείται αύξηση του ορίου ηλικίας για συνταξιοδότηση. Ο ακόλουθος πίνακας δείχνει τα όρια ηλικίας για συνταξιοδότηση που ισχύουν στις χώρες της Ε.Ε.

Πίνακας 2

Ορια ηλικίας για συνταξιοδότηση στις χώρες-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Χώρες - Μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης	Ορια ηλικίας για συνταξιοδότηση
Βέλγιο	ανάμεσα στα 60 και στα 65 έτη
Δανία	67 έτη
Γερμανία	65 έτη
Ελλάδα	65 έτη για τους ασφαλισμένους από 1.1.1993
Ισπανία	65 έτη
Γαλλία	60 έτη
Ιρλανδία	65 έτη
Ιταλία	άνδρες : 62 έτη και γυναίκες : 57 έτη
Λουξεμβούργο	65 έτη
Κάτω Χώρες	65 έτη
Αυστρία	άνδρες : 65 έτη και γυναίκες : 60 έτη
Πορτογαλία	65 έτη
Φιλανδία	65 έτη
Σουηδία	65 έτη
Ην. Βασίλειο	άνδρες : 65 έτη και γυναίκες : 60 έτη

Σε πέντε κράτη μέλη, η νόμιμη ηλικία συνταξιοδότησης είτε έχει αυξηθεί είτε θα αυξηθεί. Στη Γερμανία θα αυξηθεί προοδευτικά από 63 έτη για τους άνδρες και 60 για τις γυναίκες σε 65 και για τα δύο φύλα μεταξύ των ετών 2001 και 2012. Στην Ελλάδα αυξήθηκε επίσης η ηλικία συνταξιοδότησης και για τα δύο φύλα στα 65 ως μέρος των μεταρρυθμίσεων που θεσπίστηκαν το 1992. Στην Πορτογαλία βρίσκεται σε εξέλιξη η αύξηση των οριών συνταξιοδότησης για τις γυναίκες από 62 στα 65 σταδιακά από τον Ιανουάριο του 1994. Στο Ην. Βασίλειο προγραμματίζεται να ευθυγραμμιστεί προοδευτικά η ηλικία συνταξιοδότησης

για τις γυναίκες με αυτή των ανδρών κατά την περίοδο 2010 έως 2020. Στη Φιλανδία αυξήθηκε η ηλικία συνταξιοδότησης των εργαζομένων στο δημόσιο από 63 στα 65 έτη για να ευθυγραμμιστούν με αυτή των εργαζομένων στον ιδιωτικό τομέα. Στην Ιταλία, όπου η ηλικία συνταξιοδότησης τώρα είναι 62 για τους άνδρες και 57 για τις γυναίκες, προγραμματίζεται η προοδευτική μετάβαση μέχρι το έτος 2008 σε ένα πιο ευέλικτο καθεστώς κατά το οποίο άνδρες και γυναίκες θα μπορούν να αποχωρούν οποιαδήποτε στιγμή μεταξύ των 57 και των 65 ετών. Στη Γαλλία η ηλικία συνταξιοδότησης έχει διατηρηθεί στα 60, ενώ αυξήθηκε ο αριθμός ετών καταβολής εισφορών από τα 37 στα 40 χρόνια.

Σε ότι αφορά τον τρόπο υπολογισμού του ποσού της σύνταξης, παρατηρούμε ότι στη Γαλλία, ήδη από το 1994, η σύνταξη υπολογίζεται στη βάση των αποδοχών όχι της τελευταίας δεκαετίας αλλά της τελευταίας 25τίας. Στην Πορτογαλία η σύνταξη υπολογίζεται στη βάση των καλύτερων 10 ετών (από τα 15) ενώ ήταν στη βάση των καλύτερων 5 ετών (από τα 10). Στη Φινλανδία έχει επιτευχθεί μείωση της μέγιστης εισπρακτέας σύνταξης των εργαζομένων στο δημόσιο τομέα από 65% των προηγούμενων αποδοχών στο 60%. Παρόμοια τακτική έχει εφαρμοστεί στη Δανία και στις Κάτω Χώρες. Στην Ιταλία και στη Σουηδία το ποσό της σύνταξης βασίζεται περισσότερο στις καταβληθείσες εισφορές παρά στο εισόδημα όπως γινόταν στο παρελθόν. Στο Ην. Βασίλειο έχει αναπτυχθεί η ενθάρρυνση ιδιωτικών ασφαλιστικών προγραμμάτων για επικουρική σύνταξη. Στην Γερμανία μειώθηκε ο συντελεστής υπολογισμού των εισφορών.

Ο τρόπος χρηματοδότησης του συστήματος κοινωνικής προστασίας διαφοροποιείται από χώρα σε χώρα. Ο ακόλουθος πίνακας παρουσιάζει τις βασικές πηγές χρηματοδότησης των κυριότερων δαπανών του συστήματος κοινωνικής προστασίας.

Πίνακας 3

Τρόποι χρηματοδότησης του συστήματος κοινωνικής προστασίας

	Βέλγιο	Δανία	Γερμανία
Ασθένεια και μητρότητα	εισφορές και κράτος	φόροι	εισφορές
Αναπηρία	εισφορές και κράτος	φόροι	εισφορές
Γήρανση και επιζώντες	εισφορές και κράτος	φόροι για βασική σύνταξη	εισφορές
Εργατικά ατυχήματα	Εισφορές	Εισφορές	εισφορές

Ανεργία	εισφορές και κράτος	Κράτος	εισφορές
Οικογενειακά	Εισφορές	Φόροι	φόροι
	Ελλάδα	Ισπανία	Γαλλία
Ασθένεια και μητρότητα	εισφορές και από 1.1.93 τριμερής χρηματοδότηση	Εισφορές	εισφορές
Αναπηρία	εισφορές και από 1.1.93 τριμερής χρηματοδότηση	εισφορές	εισφορές
Γήρανση και επιζώντες	εισφορές και από 1.1.93 τριμερής χρηματοδότηση	εισφορές	εισφορές και φόροι
Εργατικά ατυχήματα	εισφορές	εισφορές	εισφορές
Ανεργία	εισφορές	εισφορές	εισφορές
Οικογενειακά	εισφορές	εισφορές	εισφορές και φόροι
	Ιρλανδία	Ιταλία	Λουξεμβούργο
Ασθένεια και μητρότητα	εισφορές και κράτος	εισφορές	εισφορές
Αναπηρία	εισφορές και κράτος	εισφορές	εισφορές
Γήρανση και επιζώντες	εισφορές και κράτος	εισφορές	εισφορές
Εργατικά ατυχήματα	εισφορές	εισφορές	
Ανεργία	εισφορές και κράτος	εισφορές	ειδικοί φόροι
Οικογενειακά	φόροι	εισφορές	εισφορές και φόροι
	Κάτω Χώρες	Αυστρία	Πορτογαλία
Ασθένεια και μητρότητα	εισφορές	εισφορές και κράτος	εισφορές και φόροι
Αναπηρία	εισφορές	εισφορές και κράτος	εισφορές
Γήρανση και επιζώντες	εισφορές	εισφορές και κράτος	εισφορές
Εργατικά ατυχήματα		εισφορές και κράτος	εισφορές
Ανεργία	εισφορές	εισφορές και κράτος	εισφορές
Οικογενειακά	κράτος	εισφορές και κράτος	εισφορές

	Φιλανδία	Σουηδία	Ην. Βασίλειο
Ασθένεια και μητρότητα	Εισφορές, Τολικές αρχές και κράτος	εισφορές	εισφορές και φόροι
Αναπηρία	Εισφορές και κράτος	εισφορές και κράτος	εισφορές
Γήρανση και επιζώντες	Εισφορές, κράτος, φόροι	εισφορές και κράτος	εισφορές
Εργατικά ατυχήματα		εισφορές	φόροι
Ανεργία	φόροι, εισφορές	εισφορές και κράτος	εισφορές
Οικογενειακά	φόροι	φόροι	κράτος

Αυτό που είναι χαρακτηριστικό είναι ότι την περίοδο 1980-93 υπήρξε έντονη τάση να δοθεί περισσότερη βαρύτητα στη χρηματοδότηση από τους φόρους σε αντίθεση με τις εισφορές. Το φαινόμενο εντάθηκε μετά το 1993. Σχετικά με τις εισφορές υπήρξε μετατόπιση της επιβάρυνσης από τους εργοδότες στους εργαζόμενους που οφείλονται στην προσπάθεια άμβλυνσης των πιέσεων στο κόστος εργασίας σε περίοδο υψηλής ανεργίας. Η μέση αναλογία των εισφορών των εργοδοτών στο εσωτερικό της Ένωσης μειώθηκε από 67.5% το 1980 σε 63.5% το 1990 ενώ το 1993 κυμάνθηκε σε επίπεδα χαμηλότερα του 62%. Η μείωση ήταν γενική για όλα τα κράτη με μόνη εξαίρεση την Πορτογαλία όπου οι εργοδοτικές εισφορές σημείωσαν σημαντική αύξηση κατά τα έτη 1990-1993 (από 68% σε 75%).

Η Γερμανία διαφοροποίησε τις παροχές λόγω ανεργίας, που συνδέονται με τα μητρώα απασχόλησης και με τις εισφορές που έχει καταβάλει ο εργαζόμενος, καθώς και άλλων παροχών που προσφέρονται γενικότερα σε όσους έχουν ανάγκη βοήθειας. Στο Λουξεμβούργο μετατέθηκε η χρηματοδότηση των οικογενειακών επιδομάτων από την εργοδοσία στη γενική φορολογία, ενώ στην Ελλάδα και την Ισπανία εξετάζεται ανάλογη μορφή αναδιάρθρωσης του τρόπου χρηματοδότησης. Στη Γαλλία επιβάλλονται διάφοροι φόροι, με στόχο την αντιστάθμιση της μείωσης των εισφορών κοινωνικής προστασίας. Στη Δανία μειώθηκε η φορολόγηση της εργασίας και αυξήθηκε αυτή της ανεργίας. Στο Ην. Βασίλειο μειώθηκαν οι εργοδοτικές εισφορές.

5. Δομή των συστημάτων κοινωνικής προστασίας.

Η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας, η κρίση του φορντικού μονέλου και οι επιπτώσεις του στην αγορά εργασίας, η πολυδιάσπαση της μισθωτής σχέσης, η κρί-

ση του κράτους-πρόνοιας καθώς και οι επιπτώσεις στην αγορά εργασίας από τη διαδικασία της ευρωπαϊκής ενοποίησης επιβάλλουν η δομή του συστήματος κοινωνικής προστασίας να είναι διαφορετική, σε σχέση με την υπάρχουσα δομή των συστημάτων κοινωνικής προστασίας.

Τα κύρια χαρακτηριστικά της κοινωνικής προστασίας ήταν η αλληλεγγύη μεταξύ των γενεών και ο αναδιανεμητικός της χαρακτήρας. Τα νέα χαρακτηριστικά της κοινωνικής προστασίας απαιτείται να είναι, εκτός των προαναφερομένων, και η αλληλεγγύη ανάμεσα στους έχοντες και στους μη έχοντες εργασία, ειδικότερα σήμερα αλλά και στο μέλλον όπου για την παραγωγή του προϊόντος θα χρησιμοποιείται ολοένα και λιγότερη εργασία. Ο αναδιανεμητικός της χαρακτήρας (μεταφορά εισοδήματος από τους οικονομικά πλουσιότερους στους οικονομικά ασθενέστερους) απαιτείται να ενισχυθεί ακόμη περισσότερο, εάν λάβουμε υπόψη μας τη δημιουργία μισθωτών πολλών ταχυτήτων με διαφορετικά εισοδήματα.

Η δομή της κοινωνικής προστασίας διαμορφώθηκε στη βάση της μισθωτής εργασίας και της πλήρους απασχόλησης των οκτώ ωρών. Η αλλαγή των εργασιακών σχέσεων (άτυπες ή νέες μορφές απασχόλησης) σημαίνει, όπως προέκυψε από την ανάλυσή μας, τόσο την εξασθένηση της μισθωτής εργασίας, όπως αυτή έγινε γνωστή την περίοδο του φορντισμού, όσο και της έννοιας της πλήρους απασχόλησης των οκτώ ωρών. Κατά συνέπεια η νέα δομή του συστήματος κοινωνικής προστασίας απαιτείται να δημιουργηθεί στη βάση της απασχόλησης οποιασδήποτε μορφής και η παροχή των υπηρεσιών υγείας και συνταξιοδότησης να είναι ίδια προς όλους τους εργαζόμενους, ανεξάρτητα των καταβαλλόμενων ασφαλιστικών εισφορών, λόγω της αλλαγής των οικονομικών, κοινωνικών και εργασιακών δεδομένων.

Στην περίπτωση της Ελλάδας, το πρόβλημα επαρκούς και ικανοποιητικής κάλυψης του πληθυσμού από το σύστημα κοινωνικής προστασίας είναι ιδιαίτερα έντονο καθώς στη χώρα μας η κοινωνική πολιτική δε δομήθηκε στη βάση συγκεκριμένης πολιτικής, αλλά ήταν αποσπασματική (Πετμεξίδου-Τσουλουβή 1992).

Όμως σε μία περίοδο ευρωπαϊκής ενοποίησης, σε μία περίοδο που η αγορά ομοιοποιείται, το σύστημα κοινωνικής προστασίας δεν μπορεί να παραμείνει μόνο εθνικό. Η προϋπόθεση για την επιτυχή ολοκλήρωση, όχι μόνο οικονομική, των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι η δημιουργία ενός πανευρωπαϊκού συστήματος κοινωνικής προστασίας για τους πολίτες των χωρών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ρομπόλης και Χλέτσος 1996). Είναι όμως σαφές ότι μέχρι σήμερα η τάση που υπάρχει στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα δεν είναι η οικοδόμηση ενός ευρωπαϊκού κοινωνικού κράτους αλλά η ύπαρξη ελάχιστων παροχών κοινωνικών για όλους τους πολίτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ρομπόλης και Χλέτσος 1996). Η ύπαρξη αυτών των ελάχιστων παροχών στοχεύουν περισσότερο στην

διευκόλυνση της κινητικότητας των εργαζομένων και ολιγότερο στην ύπαρξη μίας ολοκληρωμένης κοινωνικής πολιτικής. Επιπλέον, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι η τάση που σήμερα υπάρχει σ' ορισμένες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (π.χ. Μ. Βρετανία κλπ), είναι η ύπαρξη ενός ελάχιστου επιπέδου κοινωνικής προστασίας και η ενεργός συμμετοχή του ιδιωτικού παράγοντα στην παροχή ενός υψηλότερου επιπέδου κοινωνικής προστασίας γι' αυτούς τους πολίτες που το επιθυμούν. Κατά συνέπεια, αυτό το καλλίτερο που θα μπορούσε να περιμένει κανείς τα επόμενα χρόνια στην Ευρωπαϊκή Ένωση είναι η δημιουργία ενός ελάχιστου επιπέδου κοινωνικής προστασίας κοινό για όλους τους πολίτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Πέρα από το εάν υπάρξει ή όχι ένα Ευρωπαϊκό σύστημα κοινωνικής προστασίας, η αναμόρφωση του ελληνικού καθώς και η αναζήτηση μόνιμων πηγών χρηματοδότησης του είναι απολύτως αναγκαία.

Τα χαρακτηριστικά του νέου συστήματος κοινωνικής προστασίας στην Ελλάδα θα πρέπει να είναι η άσκηση ολοκληρωμένης και όχι επιλεκτικής κοινωνικής πολιτικής, χωρίς όμως να αποκλείονται και συμπληρωματικές επιλεκτικές παρεμβάσεις για την ενίσχυση ομάδων πληθυσμού με ιδιαίτερες ανάγκες. Η κοινωνική πολιτική θα πρέπει να στηρίζεται αφενός μεν στην ύπαρξη ενός ελάχιστου επιπέδου ενεργούς κοινωνικής προστασίας⁴ προς όλους τους πολίτες και αφετέρου στη διαφοροποίηση του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης ώστε να καλυφθούν και οι νέες μορφές απασχόλησης.

Η ύπαρξη ενός ελάχιστου επιπέδου ενεργητικής κοινωνικής προστασίας συνδέει την πρόνοια με την εργασία. Στόχος αυτής της παροχής είναι να παρέχει ένα ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα⁵ καθώς και ένα επίπεδο παροχών, ώστε να περιοριστούν οι πιθανότητες να καταστεί το άτομο κοινωνικά αποκλεισμένο, αλλά από την άλλη στοχεύει και στην ένταξη του ατόμου στην αγορά εργασίας, ώστε να σταματήσει να είναι εξαρτώμενο από την κρατική πολιτική. Αυτό το εγγυημένο εισόδημα δεν καλύπτει μόνο τους ανέργους αλλά και απασχολούμενους των οποίων το εισόδημα, λόγω της φύσης της εργασίας τους, είναι ιδιαίτερα χαμηλό⁶. Ταυτόχρονα το κράτος θα πρέπει να ενδιαφερθεί πώς τα άτομα αυτά θα μπορέσουν είτε να ενταχθούν στην αγορά εργασίας είτε να μεταπηδήσουν σε μία καλλίτερη θέση εργασίας παρέχοντας σ' αυτούς τις απαραίτητες προϋποθέσεις π.χ. πολιτική κατάρτισης-επανακατάρτισης κλπ.

Στην Ελλάδα η ύπαρξη ενός ελάχιστου επιπέδου μισθών, καθορισμένο από την εθνική συλλογική σύμβαση εργασίας, και ενός ελάχιστου επιπέδου σύνταξης, διαφορετικό για κάθε ασφαλιστικό ταμείο, αποτελούν ένας είδος "δίχτυ ασφαλείας"⁷ για τις κοινωνικές ομάδες που το δικαιούνται. Η ύπαρξη ενός κατώτατου μισθού και κατώτατης σύνταξης διαφοροποιείται από το ελάχιστο επίπεδο

ενεργητικής προστασίας σε δύο κύρια σημεία: α) αφορά συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες οι οποίες αποκτούν αυτό το εισόδημα λόγω της εργασίας που έχουν προσφέρει και β) δεν αναφέρεται ούτε σ' ανέργους αλλά ούτε και σ' εργαζόμενους στις νέες μορφές απασχόλησης.

Η ύπαρξη ενός ελάχιστου επιπέδου ενεργητικής κοινωνικής προστασίας δεν θα πρέπει σε καμία περίπτωση να υποκαταστήσει ούτε τον κατώτατο μισθό αλλά ούτε και την κατώτατη σύνταξη.

Αλλαγές θα πρέπει να επέλθουν και στο σύστημα κοινωνικής ασφάλισης. Το σύστημα όπως είναι τώρα, δεν μπορεί να καλύψει επαρκώς τις νέες μορφές απασχόλησης. Επιπλέον ένα ολοένα και μεγαλύτερο ποσοστό απασχολούμενων είναι ανασφάλιστοι με σοβαρές συνέπειες γι' αυτούς και για όλη την κοινωνία. Κατά συνέπεια, το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης θα πρέπει να παρέχει ένα ελάχιστο επίπεδο κοινωνικών παροχών, π.χ. νοσοκομειακή και υγειονομική περίθαλψη, εθνική σύνταξη κλπ, σ' όλο το εργατικό δυναμικό ανεξαρτήτως του είδους της εργασίας που αυτά τα άτομα ασκούν ή δεν ασκούν στην περίπτωση που είναι άνεργα. Αυτό το είδος των παροχών θα πρέπει να χρηματοδοτείται κατά κύριο λόγο από την άμεση φορολογία. Εκτός όμως από αυτό το είδος των παρεχόμενων από το ασφαλιστικό σύστημα παροχών και οι συνήθεις ασφαλιστικές παροχές θα πρέπει να χρηματοδοτούνται κατά ένα σημαντικό μέρος από την άμεση φορολογία για δύο λόγους: α) επειδή πλέον οι ασφαλιστικές εισφορές λόγω της μειωμένης συμμετοχής της εργασίας στο παραγόμενο προϊόν δεν μπορούν να χρηματοδοτήσουν την κοινωνική ασφάλιση και β) επειδή οι έχοντες εισόδημα από μη παραγωγικές δραστηριότητες και για την απόκτηση του οποίου δεν απαιτείται εργασία μπορούν να συμμετάσχουν στα κοινωνικά βάρη μόνο μέσα από την άμεση φορολογία.

Τέλος επιβάλλεται η υιοθέτηση του ευέλικτου συνταξιοδοτικού συστήματος^δ στα πλαίσια του ασφαλιστικού μας συστήματος. Σύμφωνα με το σύστημα αυτό κάποιο άτομο έχει τη δυνατότητα εφόσον συμπληρώσει κάποιο όριο ηλικίας (π.χ. 55 ετών κλπ) να συνταξιοδοτηθεί μερικώς και να συνεχίσει να εργάζεται σε εργασίες μερικής απασχόλησης. Η εφαρμογή αυτού του συστήματος συνταξιοδότησης δίνει μεγαλύτερη ευελιξία στον ασφαλισμένο να επιλέξει εάν θ' αποχωρήσει σταδιακά από την αγορά εργασίας ή όχι, εάν θα αποχωρήσει νωρίτερα από την αγορά εργασίας ή όχι, ενώ ταυτόχρονα μπορεί να συντελέσει είτε στον περιορισμό των αναπηρικών συντάξεων ή των πρόωγων συνταξιοδοτήσεων ή ακόμη και των απολύσεων ατόμων προχωρημένης ηλικίας.

6. Επίλογος

Το σύστημα κοινωνικής προστασίας και η αγορά εργασίας είναι αλληλένδετα σ'όλη την ιστορική τους πορεία. Το σύστημα κοινωνικής προστασίας δομήθηκε στη βάση κάποιας συγκεκριμένης οργάνωσης της αγοράς εργασίας, ενώ και η αγορά εργασίας αναπτύχθηκε στη βάση του συγκεκριμένου συστήματος κοινωνικής προστασίας. Σήμερα, που η οργάνωση της αγοράς εργασίας έχει διαφοροποιηθεί, το υπάρχον σύστημα κοινωνικής προστασίας δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως επαρκές και ικανοποιητικό. Από την άλλη, αυτή ακριβώς η αδυναμία του συστήματος κοινωνικής προστασίας ν'ανταποκριθεί επαρκώς στις νέες ανάγκες που έχουν προκύψει εμποδίζει και την ομαλή λειτουργία της αγοράς εντείνοντας μ'αυτό τον τρόπο τα φαινόμενα του κοινωνικού αποκλεισμού.

Η αναμόρφωση του συστήματος κοινωνικής προστασίας στη χώρα μας είναι επιτακτική ανάγκη εξαιτίας: α) της ενδογενούς αδυναμίας του συστήματος να προσφέρει ολοκληρωμένο επίπεδο κοινωνικής προστασίας, β) της κρίσης των παραδοσιακών προνοιακών πολιτικών, γ) των μεταβολών που έχουν επέλθει στην αγορά εργασίας και δ) της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

Το σύστημα κοινωνικής προστασίας στην Ελλάδα θα πρέπει να αναδιαμορφωθεί στη βάση ενεργητικότερων και καθολικότερων μορφών προνοιακής παρέμβασης εισάγοντας την έννοια του ελάχιστου εγγυημένου επιπέδου ενεργητικής κοινωνικής προστασίας και μεταλλάσσοντας τη φύση του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης. Η κύρια πηγή χρηματοδότησης αυτών των μορφών κρατικής παρέμβασης θα πρέπει να είναι κατά κύριο λόγο η άμεση φορολογία.

Μόνο μέσα από την αναδιαμόρφωση του συστήματος κοινωνικής προστασίας στην Ελλάδα μπορούμε να ελπίζουμε ότι θα περιορίσουμε τα φαινόμενα του κοινωνικού αποκλεισμού και θα καλύψουμε επαρκώς τις νέες ανάγκες που έχουν δημιουργηθεί εξαιτίας των συντελούμενων αλλαγών στην αγορά εργασίας και στην οικονομία γενικότερα.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Είναι γνωστό ότι σε κάθε καθεστώς συσσώρευσης αντιστοιχεί και ένας νέος τρόπος οργάνωσης αλλά ένας συγκεκριμένος τύπος μισθωτής σχέσης. Η ύπαρξη διαφορετικού τύπου μισθωτής σχέσης εκφράζει μία διαφορετική σχέση ανάμεσα στην κοινωνική πολιτική - την κρατική αναπαραγωγή και τη συσσώρευση του κεφαλαίου (Ρομπόλης, Χλέτσος 1995).
- 2 Το υπόδειγμα της ευέλικτης εξειδίκευσης στηρίζεται στην δυναμική της ευελιξίας των νέων τεχνολογιών και στην χρήση ειδικευμένης εργασίας. Κύρια χαρακτηριστικά της ευέλικτης βιομηχανικής παραγωγής είναι η μικρής κλίμακας παραγωγή, η διαφοροποίηση των προϊόντων, η χρήση μηχανών πολλαπλών χρήσεων κ.α. Φιλοδοξεί σύμφωνα με ορισμένους ερευνητές να αποτελέσει την απάντηση στην εξάντληση των ορίων αύξησης της παραγωγικότητας του προτύπου της αυτοματοποίησης (Lyberaki A 1988α, 1988β, Πελαγίδης Θ 1990/91, Παπαδημητρίου Ζ 1991).
- 3 Σχετικά με τις τάσεις και εξελίξεις στα συστήματα κοινωνικής προστασίας στις χώρες της Ε.Ε, δές Χλέτσος, Μ (1996) "Κοινωνική Πολιτική", Παρατηρητήριο Διαρθρωτικών Πολιτικών, τόμος Ι, ΚΕΠΕ.
- 4 Ο όρος ενεργή κοινωνική προστασία διαφοροποιείται από τη λεγόμενη παθητική κοινωνική προστασία στο βαθμό που συνδέει την πρόνοια με την εργασία και προσπαθεί να μειώσει την μακροχρόνια εξάρτηση ατόμων από την κρατική πολιτική.
- 5 Σχετικά με το ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα (RMI Revenu Minimum d' Insertion) δες Rosanavallon (1995), Milano (1992) και Lamiot et Lancry (1989) και για μία διαφορετική αντίληψη για το εγγυημένο εισόδημα δές Ναξάκης (1997).
- 6 Η προοπτική νέων θέσεων εργασίας πλήρους απασχόλησης είναι μάλλον ελάχιστη για τα επόμενα χρόνια στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Η πλειοψηφία των θέσεων εργασίας που έχουν δημιουργηθεί ή θα δημιουργηθούν τα επόμενα χρόνια στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης θα είναι θέσεις μερικής απασχόλησης και ιδιαίτερα κακοπληρωμένες. Για το σκοπό αυτό, όπως διαφάνηκε και από τη συνάντηση εργασίας που οργάνωσε το European Foundation, στο Δουβλίνο στις 3-5 Οκτώβρη 1997, θα πρέπει να ενισχυθούν οικονομικά τα άτομα που θα καταλαμβάνουν αυτές τις θέσεις εργασίας μέσα από την προοπτική της σύνδεσης της πρόνοιας με την εργασία (linking welfare and work).
- 7 Σχετικά με την κατασκευή ενός "δίχτυ ασφαλείας" στην Ελλάδα δές Sissouras, A (1996)
- 8 Σχετικά με το ευέλικτο συνταξιοδοτικό σύστημα δές Χλέτσος (1997) "Η πολιτική του συστήματος της ευέλικτης συνταξιοδότησης στην Ελλάδα: όρια, προϋποθέσεις εφαρμογής και επιπτώσεις στο σύστημα κοινωνικής ασφάλισης και στο σύστημα απασχόλησης" εισήγηση που παρουσιάστηκε στο συνέδριο "Διαμόρφωση Εθνικής Πολιτικής για το Μέλλον της Ελληνικής Οικονομίας" που οργανώθηκε από το Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- **Βεργόπουλος, Κ.** (1994) "Παγκοσμιοποίηση και διασπορά" στο Πελαγίδης "Η Νέα Παγκόσμια Οικονομία", εκδ. Εξάντας.
- **Καράγιωργας, Δ.** (1981) *Δημόσια Οικονομική Ι: Οι οικονομικές λειτουργίες του κράτους*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.
- **Λυμπεράκη, Α.** (1991) "Ενέλικτη εξειδίκευση: κρίση και αναδιάρθρωση στη μικρή βιομηχανία", εκδ. Gutenberg, Αθήνα.
- **Λυμπεράκη, Α.** (1992) "Η πρόκληση της ανάπτυξης σε μικρή κλίμακα, οικονομική ευελιξία και κοινωνικές δυσκαμψίες", εκδ. Παπαζήση.
- **Ναξάκης, Χ.** (1997) *Η φτώχεια των εθνών*, Εναλλακτικές Εκδόσεις/Δοκίμια Νο 6, Αθήνα.
- **Παπαδημητρίου, Ζ.** (1991) "Αποτίμηση των προοπτικών ανάπτυξης ανθρωπο-κεντρικών συστημάτων παραγωγής στην Ελλάδα: Η περίπτωση της κλωστοϋφαντουργίας και ένδυσης", τελική έκθεση για το πρόγραμμα "Πρόβλεψη και αποτίμηση σε θέματα Επιστήμης και τεχνολογίας" (FAST) της Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.
- **Πελαγίδης, Θ.** (1993) "Στον αστερισμό της στασιμότητας. Αποφορντισμός και ελέικτα παραγωγικά συστήματα", Θέσεις, Σεπτ.-Νοέμβρ.
- **Πελαγίδης, Θ.** (1990/91) "Η ενέλικτη εξειδίκευση ως στρατηγική ανάπτυξης", Νέα Κοινωνιολογία, Νο 10.
- **Πετμεξίδου-Τσουλουβή** (1992) "Κοινωνικές ανισότητες και κοινωνική πολιτική", εκδ. Εξάντας, Αθήνα.
- **Ρομπόλης, Σ. και Μ. Χλέτσος** (1996) "Ευρωπαϊκή ενοποίηση και κοινωνική πολιτική: μία διαπλεκόμενη σχέση", εισήγηση που παρουσιάστηκε στο 6ο Επιστημονικό Συνέδριο του Ιδρύματος Σάκη Καράγιωργα "Αίτια και Επιπτώσεις του Κοινωνικού Αποκλεισμού", Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Θεσ/κη.
- **Ρομπόλης, Σ. και Μ. Χλέτσος** (1995) *Η κοινωνική πολιτική μετά την κρίση του κράτους-πρόνοιας*, εκδ. Παρατηρητής, Θεσ/κη.
- **Στασινοπούλου, Ο.** (1996) *Ζητήματα σύγχρονης κοινωνικής πολιτικής. Από το κράτος-πρόνοιας στο "νέο" προνοιακό πλουραλισμό. Φροντίδα και γήρανση - Η σύγχρονη πλουραλιστική πρόκληση*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα.
- **Χλέτσος, Μ.** (1997) "Η πολιτική του συστήματος της ενέλικτης συνταξιοδότησης στην Ελλάδα: όρια, προϋποθέσεις εφαρμογής και επιπτώσεις στο σύστημα κοινωνικής ασφάλισης και στο σύστημα απασχόλησης" εισήγηση που παρουσιάστηκε στο συνέδριο "Διαμόρφωση Εθνικής Πολιτικής για το Μέλλον της Ελληνικής Οικονομίας", Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Ξένη Βιβλιογραφία

- **Castles, F.** (1994) *On religion and Public Policy*, European Journal of Political Research, 25(1).
- **Castles, F.** (1995) "Social Security in Southern Europe", in "West European Politics", No 1.
- **Drugman, B.** (1979) "Etat et capital", These de Doctorat d'Etat, Universite de Grenoble II.
- **Espring-Andersen, G.** (1985) "Power and Distributional Regimes", Politics and Society, No 14.
- **Espring-Andersen, G.** (1987) "Citizenship and socialism: de-commodification and solidarity in the welfare state" in G.Espring-Andersen, M.Rein and L.Rainwater (eds) Stagnation and Renewal in Social Policy: The rise and Fall of Policy Regimes, Armonk, NY.
- **Espring-Andersen, G.** (1990) "The three words of welfare capitalism", Princeton University Press.
- **Espring-Andersen, G.** (1990) "L'etat protecteur a la fin du siecle" in P.Hennessy et M.Pearson Famille, marche et collectivite. Equite et efficience de la politique sociale, Etudes de Politique Sociale No 21, OCDE, Paris.
- **Ferrera, M.** (1996a) "The Southern model of welfare in Social Europe" Journal of European Social Policy, vol 6, No1.
- **Ferrera, M.** (1996b) "Welfare Reform in Southern Europe. Institutional constraints and opportunities", paper presented at CROP conference "Poverty and Social Exclusion in Mediterranean Area", University of Crete.
- **Gough, I.** (1996) "Social Assistance in Southern Europe", in *Southern European Society and Politics* and paper presented at CROP conference Poverty and Social Exclusion in Mediterranean Area, University of Crete.
- **Haverman, R.** (1997) "Emploi et Protection Sociale: sont-ils Compatibles?", in P.Hennessy et M.Pearson Famille, marche et collectivite. Equite et efficience de la politique sociale, Etudes de Politique Sociale No 21, OCDE, Paris.
- **Lamiot, D. et Lancry, P.-J.** (1984) "Laprotection sociale: les em\enjeux de la solidarite", Nathan, Paris.
- **Lautier, B.** (1995) "L'etat et le social" in B.Theret 9eds) L'Etat, la Finance et le Social, La Decouverte, Paris.
- **Lautier, B.** (1987) "Salarisation restreinte et fixation dans le salariat, secteur informel et politique d'emploi en Amerique Latine", Revue Tiers-Monde, vol. XXVIII, No 110.
- **Lyberaki, A.** (1988) "Small firms and flexible specialization in Greek industry", Ph.D thesis, University of Sussex.
- **Milano, S.** (1992) *La pauvrete dans les pays riches*, Nathan, Paris.
- **Pelagidis, T.** (1993) *L'economie politique de l'adaptation industrielle: La flexibilite dans l'industrie grecque*, These de Doctorat, Universite de Paris VIII.
- **Polyani, K.** (1946) *The great transformation*, Boston, Beacon Press.
- **Rosanvallon, P.** (1995) *La nouvelle question sociale*, ed. Seuil, Paris.

- **Rosanvallon, P.** (1979) *Le capitalisme utopique*, ed. Seuil, Paris.
- **Sabel, C. and Zeitlin, J.** (1985) "Historical alternatives to Mass production: Politics Markets and technology in 19th century industrialization" in Past and Present, No 108.
- **Sable, C.** (1986) "Changing Models of Economic Efficiency and their implications for industrialization in the Third World", in Foxley Mcpherson, O'Donnel (eds).
- **Sabel, C.** (1989) "Flexible specialization and the re-emergence of regional Economies", in Hirst and Zeitlin, J (eds) "Reversing Industrial Decline?", Berg.
- **Scott, A.J.** (1988) "Flexible Production Systems and Regional Development", IJURR, vol. 12, No 2.
- **Sissouras, A. and A. Karokis** (1996) "Constructing safety net policies against social exclusion: limitations and perspectives", paper presented at the CROP conference in Crete "Poverty and Social Exclusion in the Mediterranean Area", University of Crete, Rethymnon, Greece.
- **Titmuss, R.** (1958) *Essays on the welfare state*, London : Allen and Unwin.
- **Titmuss, R.** (1974) *Social Policy*, London : Allen and Unwin.
- **Van Kersbergen, K.** (1995) *Social Capitalism*, London, Routledge.
- **Vergopoulos, K.** (1989) "Ajustement, instabilité, déséquilibre. Le retour de l'économie-nation?" *Interventions Economiques*, 22-23.